

UDK 811.163.6' 367.335.2

Dejan Gabrovšek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

dejgabrovsek@gmail.com

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

andreja.zele@ff.uni-lj.si

TIPOLOGIJA STAVČNOČLENSKIH ODVISNIKOV V SLOVENŠČINI¹

Prispevek obravnava tipologijo slovenskih podredno zloženih povedi, kakor se je izkazala z vidika različnih stopenj odvisnosti, s tem da najvišjo stopnjo odvisnosti med odvisnim in matičnim stavkom izražajo stavčnočlenski odvisniki (in znotraj njih vezljivi), nižja stopnja je izražena z nestavčnočlenskimi odvisniki, ki hkrati nakazujejo prehod v zgolj vzporednost dveh proposicij. Tipologija se omejuje na odvisnike, ki znotraj izhodiščne matične proposicije zasedajo vlogo stavčnih členov ali njihovih delov, zato so stavčnočlenski odvisniki.

Ključne besede: slovenska skladnja, odvisnik, stopnje odvisnosti, veznik

The article proposes a typology of Slovene subordinate clauses according to various degrees of dependence. The highest degree of dependence between a main clause and a subordinate clause is expressed by subordinating elements (including valent elements), while a lower degree is expressed by subordinates that are not sentence elements. They also indicate a transition into mere parallelism between two propositions. The typology focuses on dependent clauses that take on the role of sentence elements or parts of sentence elements in their original proposition, which makes them subordinating elements.

Keywords: Slovene syntax, subordinate clauses, degree of dependence, conjunction

1 Izhodiščna merila razvrstitve stavčnočlenskih odvisnikov

Tipologija² izhaja iz matične stavčne povedi in stavčnih členov, ki jih lahko vključuje, ter možnosti razmerij med njimi. Krovna delitev je razdelitev odvisnikov v izhodiščni proposiciji glede na vezljivost ali družljivost z matičnim/nadrednim povedkom. Znotraj vezljivosti ločujemo oziralne in vsebinske odvisnike, znotraj družljivosti pa so družljive zunanje okoliščine, izražene s prislovnimi določili kraja in časa; podskupino pa tvorijo prislovna določila notranjih okoliščin, ki jih izražajo prislovna določila vzroka in načina, in najbolj jasno nakazujejo prehod v nestavčnočlenske odvisnike. (Za celovitejši vpogled glej graf na koncu prispevka).

¹ Članek je predelana različica poglavja v magistrskem delu Stopnje odvisnosti v slovenskih podredno zloženih povedih pod mentorstvom Andreje Žele.

² Vsi zgledi so preverjeni in potrjeni v korpusu Gigafida s pomočjo algoritmov, izpisanih pod opombami, v iskalniku NoSketchEngine. V nadaljevanju so v opombah pod črto izpisani natančnejši algoritmi teh iskanj.

Predpogoj uvajanja in določanja odvisnikov je matični nadredni stavek. V določenih primerih je matični stavek v celoti prekriven z odnosnico odvisnika, npr.: *Slišal sem (to), da ...*, ali pa je odnosnica le sestavina matičnega nadrednega stavka. Odnosnica je sicer pogosto opustljiva, a sistemsko strukturno obvezna, saj vpeljuje odvisnik in kaže, katero besedno vrsto (in s tem stavčni člen) odvisnik zamenjuje (torej samostalnik, pridevnik, prislov). Izražena je z samostalniškim/pridevniškim/prislovnim zaimkom.³ Samostalniški, pridevniški ali prislovni zaimek se natančneje določa, zato imajo odvisniki poleg konkretizacije tudi drugotno restriktivno prilastkovo vlogo.⁴

Ker gre pri obravnavi tipologije odvisnikov⁵ vedno za povezavo vsaj dveh stavkov in vsak od njiju ima izraženo osebno glagolsko obliko, je treba opozoriti tudi na (ne) možnost sopojavitve povedkov, ki pa je za slovenščino⁶ le nakazana in še ne raziskana v zadostni meri.⁷

2 Stavčnočlenski odvisniki

Znotraj stavčnočlenske tipologije odvisnikov bodo predstavljeni najprej vezljivi odvisniki, za katere je stavčnočlenska vloga tipična; znotraj vezljivih odvisnikov bodo glede na stavčno vlogo natančneje obravnavani oziralni in vsebinski odvisniki.⁸

2.1 Vezljivi odvisniki

Znotraj vezljivih odvisnikov bodo obravnavani vsi vezljivi odvisniki v vlogah stavčnih členov ali dela stavčnega člena.

2.1.1 Oziralni odvisniki

Tipični predstavniki vezljivih odvisnikov so oziralni odvisniki. Njihova oziralnost je praviloma tudi morfološko izražena, kar še bolj potrjuje njihovo tesno pomensko-izrazno povezanost z matičnim nadrednim stavkom.

2.1.1.1 Osebkov oziralni odvisnik

Razmerje osebek-povedek je stavkotvorno in zato vezljivostno nujno za skoraj vse glagole, razen nevezljivih in nekaterih eno- in dvovezljivih (Žele 2001: 245), iz česar sledi, da je osebkov odvisnik nujen pri veliki večini glagolov in ni omejen na katero od

³ Odvisnik, ki je pretvorba nedoločnika, odnosnice nima, saj glagolski zaimek ne obstaja.

⁴ To s pomenljivim podčrtovanjem prikazuje Toporišič v Novi slovenski skladnji (1982: 26, 71).

⁵ To sicer velja za celotno skladnjo večstavčne povedi.

⁶ In enako za ostale slovanske jezike.

⁷ Na nekatere pomenske skupine glagolov, ki so/niso sopojavne z drugimi pomenskimi skupinami glagolov, je bilo opozorjeno v članku Žele 2005.

⁸ Vprašanje je, katere vloge lahko zasedajo odvisniki. Skozi korpusno analizo se je pokazalo, da so nekatere vloge za posamezni sklon pogostejše oz. tipične, druge pa redkeje oziroma se ne pojavljajo. Seznam vlog, ki so lahko izražene z odvisnikom, bi tudi pomagal pri raziskavi razmerja med besednim stavčnim členom (izražen z besedo/besedno zvezo) in stavčnim stavčnim členom (izražen s stavkom).

pomenskih glagolskih skupin. Kdor-odvisnik je pogost, saj izraža prvotno udeležensko vlogo, ki v stavčni obliki vpeljuje delujočega udeleženca (Žele 2001: 109).⁹ Zlasti z vidika sopojavnosti povedkov pa se kombinacija možnih uresničitev zveze osebkov odvisnik in nadredni stavek zoži, saj se vezniška beseda *kdor*, ki je hkrati osebek ali predmet v odvisniku, nanaša na oba povedka, v podrednem in nadrednem stavku, zato morata biti tudi povedka sopojavna, da je poved pomensko smiselna.¹⁰

Zgledi za kdor-odvisnik in kar-odvisnik *Kdor (pridno) dela, dobro zasluži*,¹¹ *Kogar je kača pičila, se boji zvite vrvi, Kdor ne dela, naj ne je, Kdor zna čakati, dočaka tudi preobrazbo gosence v metulja, Kar je naredil, je bilo dobro, Kar nas ne uniči, nas okrepi, To, kar dela podjetje, je slabo*¹² potrjujejo, da *kdor* in *kar* v vezniški vlogi zasedata mesto osebka ali predmeta. *Kdor* se praviloma uporablja za kategorijo Č⁺, zamenljiv je z zvezo *tisti, ki* in možno mu je dodati členek *koli*. *Kar* je srednjega spola in uvaja odvisnike s pomenom Ž⁻ in praviloma kategorijo abstraktno. Osebkov oziralni odvisnik je tipičen in pogostejši od vsebinskega.

2.1.1.2 Predmetni oziralni odvisnik

Predmetni oziralni odvisnik je obravnavan po sklonih, saj je sklon vedno tudi nosilec pomena. Prvenstveno so upoštevane rabe udeleženskih vlog, potrjene v korpusu, kar pa seveda še ne pomeni, da ostalih vlog ni; največkrat se pojavlja udeleženska vloga vsebine, ki v odnosu do matičnega povedka lahko zajema živo in neživo stvarnost. Odvisniki iz predložnih sklonov so navadno napovedani s predložnosklonsko odnosnico v matičnem nadrednem stavku, npr.: *o tem, pri tem* ipd.

Predmetni oziralni odvisniki po sklonih

Rodilnik z udeleženskimi vlogami. Prizadeti predmet dejanja: *Predlogi se precej razlikujejo od tistega, ki ga je v vladno obravnavo dalo ministrstvo*.¹³ Razmerni predmet dejanja: *Nimajo nikogar, komur bi lahko razkrili svoje doživljanje*. Vsebina dejanja: *Živi od tega, kar dela najraje*.

Dajalnik z udeleženskimi vlogami. Prejemnik dejanja: *Pol odstotka dohodnine namenimo (tistemu), komur resnično želimo*,¹⁴ *Vse je povedala tistemu, ki si ga včeraj srečal*. Vsebina dejanja: *Župan se bo uklonil vsemu, čemur bodo ljudje pritrdili, Človek naj se obrne k temu, kar je bistveno*.

⁹ Žele (2017) zastavlja vprašanje, ali je lahko osebkov odvisnik nosilec vseh levih udeleženskih vlog, ki jih sicer zaseda nestavčno izraženi osebek.

¹⁰ Vprašanje, katere vloge lahko zapolnjuje in katerih ne, bi bilo treba še dodatno raziskati.

¹¹ [word="kdor"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹² [word="kar"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="tega|tistega|nikogar"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="temu|tistemu"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

Tožilnik z udeleženskimi vlogami. Razmerni predmet dejanja: *Pripeljite, kogar hočete in kolikor jih hočete*.¹⁵ Vsebina dejanja: *Avto stori, cesar ljudje ne naredimo*.

Mestnik z udeleženskimi vlogami. Vsebina dejanja: *Vztrajamo pri tem, kar je bilo dogovorjeno*,¹⁶ *Uživajmo v tistem, kar imamo*.

Orodnik z udeleženskimi vlogami. Vsebina dejanja: *Izkazuje in potrjuje se s tem, čemur danes rečemo strukturne spremembe*,¹⁷ *S tem, kar se je zgodilo, se je treba prijazniti*. Razmerna vloga: *Kdor ima več, si mora deliti s tistim, komur primanjkuje*.

2.1.1.3 Povedkovodoločilni oziralni odvisnik

Oziralni odvisnik povedkovega določila ne zaseda samostojne vloge, na strukturni ravni in s pomensko-izraznega vidika »gre za neudeležensko povedkovodoločilno vezljivost« (Žele 2001: 105).¹⁸ Oziralni je v primerjavi z vsebinskim povedkovodoločilnim odvisnikom tipičen. Povedkovo določilo pomensko dopolnjuje glagol v povedku; ta je pomensko presplošen, da bi lahko stal sam zase. Tipičen je glagol *biti*: *Sem to, kar sem*,¹⁹ *On ni to, kar sem pričakovala*.

2.1.1.4 Vezljivi prislovnodoločilni oziralni odvisniki

Med potencialno vezljive prislovnodoločilne odvisnike spadajo predvsem krajevni odvisniki, kot najbolj konkretni (kraj je konkretnější v primerjavi s časom in čas konkretnější v primerjavi z vzrokom in tako naprej), časovnih in načinovnih je malo, vzročnih pa več, zlasti zaradi namernega odvisnika, ki je lahko pretvorjen iz namenilnika pri glagolih premikanja. V prid različnim stopnjam odvisnosti je tudi teza o vezljivostni moči, kjer je najmočnejša predmetna vezljivost, prislovnodoločilna pa šibkejša (Žele, 2001: 14) in tudi redkejša.

Prislovna določila časa, kraja in vzroka so edina, ki vstopajo v propozicijo (Vidovič Muha 2013: 43). Obvezna prislovna določila so vezana le na nekatere glagole, medtem ko pri družljivih prislovnih določilih takih omejitev ni, zato so družljiva pogostejša. Za našete tipe odvisnikov je pogosta oziralnost, ki se v vezniški besedi izraža z morfemom *-r* (*kamor, kadar, kakor ...*), v matičnem stavku pa imajo zaimensko odnosnico (*tja, takrat, tam, tako ...*) Prav tako gre za temeljne okoliščine, ki glagolsko dejanje umeščajo v prostor in čas. Zlasti pri glagolih premikanja je velik poudarek na prislovnih določilih, ki natančneje določajo čas, kraj, način in vzrok, saj že v samem pomenu vsebujejo spremembo (najprej kraja), ki jo prislovna določila natančneje opredelijo/

¹⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁶ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Dm"] [word="tem|tistem"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁷ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Do"] [word="tem|tistim"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁸ Povedkovodoločilni in prilastkovi odvisnik ustrežata več merilom: tako oziralnosti/vsebinskosti kot tudi temu, da sta izražena kot del stavčnega člena. Graf na koncu prispevka da (zaradi omejitev pri povezavah) prednost drugemu kriteriju.

¹⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="to"] [tag="U"] [word="kar"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

zamejijo. Vezljivostna zmožnost odvisnikov se niža od krajevnega do načinovnega, hkrati z njo se niža tudi zmožnost oziralnosti, izražene z morfemom *-r*. Pri krajevnem odvisniku je vedno izražen, pri časovnem le pri nekaterih veznikih.²⁰

Prislovnodoločilni oziralni odvisnik kraja

Obveznovezljivo prislovno določilo kraja (in stavčni ustreznik) uvajajo zlasti glagoli stanja in glagoli premikanja, ki »dogodek premikanja vezljivostno opredeljujejo z vidika izhodišča ali cilja, ali z vidika poti« (Žele 2001: 211). Vezniške besede so oziralne: *kjer, koder, kamor*.

Mesto dejanja, potéka: *Živim, kjer sta živela že moj ded in praded*,²¹ *Nahajajo se povsod, kjer igrajo njihovi domači favoriti*. Cilj/Ciljno mesto: *Podjetja bodo odšla tja, kjer bodo boljši pogoji, Pojdi, kamor sem ti ukazal* (Toporišič 2004: 620), *Znašel se je tam, kjer ne bi smel biti*. Pot/Potek: *Ladje tok nosi tja, kjer ne pluje nobena ladja, Ona nosi znanje tja, kjer ga najbolj potrebujejo*.

Prislovnodoločilni oziralni odvisnik časa

Čas je kot kategorija inherentna lastnost glagola, tako da je v stavku z osebno glagolsko obliko vedno izražen. Iz tega sledi, da je zato čas vezljiv pri manjšem številu glagolov kot kraj.

Čas dejanja, stanja: *To se mi je dogajalo takrat, ko sem vodila oddajo*.²² Izhodiščni čas dejanja, stanja: *Veljati bo začel, ko ga bo potrdilo potrebno število podpisnic*. Ciljni čas: *Delovni čas je trajal, dokler ni bilo vse narejeno*.

Prislovnodoločilni odvisnik namena

Namen je pomembna sestavina glagolov premikanja in je vsaj deloma abstrahirana izpeljava prostora, saj glagoli, ki vključujejo pomensko sestavino 'premikanja' nakužujejo prehod iz starega v novo stanje, naj bo to sprememba kraja (in s tem tudi časa) ali spremembo stanja, ki jo osebek namerava opraviti. Tudi udeleženska vloga je ista, in sicer cilj dejanja (Žele 2001: 74): *Okoli vratu se ga nosi kot amulet, da bi nas ščitil pred škodljivimi vplivi*.²³

Prislovnodoločilni odvisnik načina

Očiten odmik v lastnost ali stanje, ki ne more biti več propozicijska sestavina matičnega nadrejenega stavka, predstavlja način, ki ga v odvisniški zgradbi navadno napoveduje *tako*. V teh primerih lahko govorimo o obvezni družljivosti ob matičnem

²⁰ Pri najbolj pogostem vezniku *ko ga*, pomenljivo, ni, isto velja za odv. namena in načina.

²¹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="tja|tam"] [tag="U"] [word="kamor|kjer"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²² [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="ko|dokler"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"] [word="bi"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

povedku in ta obveznost hkrati lahko predstavlja prehod med napovedljivo vezljivostjo in obvezno družljivostjo. Načinovni odvisnik praviloma izraža način poteka dejanja, ki je izraženo z matičnim povedkom.

Način dejanja: *Ročno torbico nosite tako, da boste imeli jermen čez telo,*²⁴ *Orožje se mora nositi tako, da ne ogroža osebne varnosti ali varnosti koga drugega.*

2.1.2 Vsebinski odvisniki

Vsebinski odvisniki zapolnjujejo pomensko vlogo vsebine stanja/dogajanja/procesa. Uvajajo jih glagoli govorjenja, mišljenja in zaznavanja. Vsem je skupno, da gre za človekovo dejavnost in za zaznavanje sveta okoli sebe. Primarni vsebinski odvisnik je predmetni (in znotraj njega tožilniški). Posebnost vsebinskih odvisnikov v primerjavi z drugimi je, da je matični stavek nadrejen le na strukturni ravni, na pomenski pa prevlada odvisnik, ki izraža vsebino povedanega/videnega/mišljenega. Povedek matičnega stavka tako le strukturno odpira vezljivostno mesto za odvisnik in s tem napoveduje vsebino, izraženo v t. i. vsebinskem odvisniku.²⁵

2.1.2.1 Osebkov vsebinski odvisnik

Vsebinski osebkov odvisnik je manj pogost in prvenstveno omejen na strukture z neživo vsebino, kar je za osebek netipično; vsebina je torej izražena že v osebkju in ne v predmetu, zato je slednji izločen. Z vidika členitve po aktualnosti praviloma zaseda mesto za povedkom, saj ne zaseda zanj tipične vloge (kot je V_d), ampak vsebino, vršilec pa ni izražen (primerjaj Žele 2017). Najpogostejši je ob zloženem povedku (glagol *biti* v tretji osebi ednine in povedkovo določilo): *Dobro/prav/lepo/koristno/znano je, da si to storil.*²⁶ *Običajno je, da so mali zapostavljeni napram velikim.* Ob povedkih tipa *govori se, meni se* v *Govori se/meni se, da policija deluje po nalogu trenutne politike,*²⁷ kjer imamo neizraženega splošnega vršilca, osebkovi vsebinski odvisniki zasedejo imenovalniško vlogo; osebkov vsebinski odvisnik je torej lahko pretvorba živega ali neživega imenovalnika.

Poleg veznika *da* osebkov vsebinski odvisnik uvajajo še pomensko ožja veznika *ali, če* in vprašalni zaimki: *Ali ti je znano, kaj hoče ta človek?*²⁸ *Ve se, koga sem srečala.*²⁹

²⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="tako"] [tag="U"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²⁵ Posledica je tudi, da omejitev sopojavnosti povedkov (skoraj) ni: »tipični glagoli rekanja, npr. reči, povedati, v jedrnem povedku, ki dopuščajo oz. omogočajo poljubno izbiro glagolov v notranjem povedku odvisnega stavka, npr. Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko, Peter je prepričeval mater, naj imetje prepusti najmlajšemu, Peter je prepričeval Ano, da se je Ivan preselil v mesto ipd. (Žele 2005: 23).

²⁶ [tag="R.*"] [word="je"] [tag="U"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²⁷ [word="govori|meni"] [word="se"] [tag="U"] [word="da"]

²⁸ [word="ali"] [] {0,3} [word="znano"] [tag="U"] [word="kaj"]

²⁹ [word="ve"] [word="se"] [tag="U"] [word="koga"]

2.1.2.2 Predmetni vsebinski odvisnik

Predmetni vsebinski odvisnik je najbolj razširjen od vseh vsebinskih odvisnikov, kar je z vidika sporočilnosti povezano tudi z objektivno členitvijo po aktualnosti. Vsebina je največkrat izražena v tožilniku, lahko pa tudi v drugih sklonih. Posebnost slovenščine je, da je lahko v odvisniku tudi velelnik: *Rekel sem ti, da utihni*.³⁰

Predmetni odvisnik uvajajo isti vezniki kot osebkovega. Predmetni vsebinski odvisnik je pri glagolih govorjenja, mišljenja in zaznavanja pretvorba premege govora v odvisnega, glavni stavek nastopa kot spremljevalni stavek. Tako v osebkju nastopa vršilec dejanja (ali katera druga leva udeleženska vloga), v povedku glagol govorjenja/mišljenja/zaznavanja in v odvisniku povedano, mišljeno ali zaznano, torej vsebina. Ker sta govorjenje in mišljenje temeljni funkciji človeka in ker govorita o govoru, je ta odvisnik med vsebinskimi najpogostejši in tudi najbolj pomensko razčlenjen. Poleg glagolov govorjenja/mišljenja/zaznavanja lahko v matičnem povedku nastopajo metaforično rabljeni čustveno obarvani glagoli, kot npr.: *pribiti, siliti, grmeti* (Toporišič 2004: 655), ki dajejo možnost natančnejšega opisa načina izrekanja, npr. *Komisar grmi, da hoče ohraniti svobodo izražanja*.³¹

Izdelana je delitev po sklonih. Ker tožilniški odvisnik glede na obsežnost in pogostost rabe izstopa, so znotraj njega razdelani podtipi glede na skladijski naklon; ostali skloni se pojavljajo redkeje, zato je težje (ali nemogoče) najti primere za vse skladijske naklone. Smiselnost in posledično uporabnost delitve glede na skladijski naklon se kaže tudi v tem, da je pomensko težišče na odvisniku.

Tožilniški odvisnik

Tožilniški vsebinski odvisnik je najpogostejši in nezaznamovan. Pri zanikanju matičnega povedka se tudi odvisnik spremeni v rodilniški odvisnik, kar pa na samo zgradbo (z izjemo odnosnice) in pomen odvisnika ne vpliva. Vključen mora biti tudi skladijski naklon, ker vzpostavlja odnos tvorca do konkretno izražene vsebine; v nadaljevanju bodo primeri pokomentirani glede na skladijski naklon.

V matičnih stavkih s pripovednim naklonom nastopajo splošnopomenski glagoli, kot so *misлити, reči*, glagoli ugotovitve, *opozoriti, dvomiti* in glagoli zaznavanja, *videti, čutiti*. Znotraj tožilniškega odvisnika je nezaznamovan. V odvisniku je možen pogojni naklon. Najpogostejši veznik je *da*: *Pravijo, da še nikoli ni bila tako dobro pripravljena*,³² *Povedali so, da nameravajo sodelovati*.

V matičnih stavkih velelnega naklona so v povedkih nadrejenega stavka glagoli hotenja, *hoteti*, in pomensko specializirani glagoli govorjenja, *zahtevati, naročiti*, ki izražajo, da je odvisnik pretvorba velelnika. Poleg splošnorabljenega veznika *da* je

³⁰ [lemma="reči"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.v.*"]

³¹ [lemma="grmeti"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

³² [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

pogost tudi členek *naj*, ki poudarja velebnost, lahko pa nastopata tudi skupaj ali pa *da* zaradi pomenske posplošenosti odpade in ostane le *naj*: *Direktor je naročil, da naj pripravijo program za nove trge.*³³

V matičnih stavkih želelnega naklona so v povedkih glagoli želje, *želeti*, in je podoben velelnemu, le da je odvisnik v pogojniku. Veznika sta *da* in *naj*: *Komisija si želi, da bi bili predlogi potrjeni še letos.*³⁴

V matičnih stavkih z vprašalnim naklonom so tipični povedki *vprašati*, *poizvedovati*, *zanimati* (*se*). Odvisnik je pretvorba vprašalnega stavka, vprašalnica postane vezniška beseda: *Vprašala me je, ali bi sodelovali,*³⁵ *Vprašali smo ga, kolikšen znesek bi bil potreben za prevzem.*³⁶

Rodilniški odvisnik

Uvajajo ga matični povedki, ki izražajo čustva *bati se*, *veseliti se*, sem spadajo prostomorfemski glagoli kot npr. *norčevati se iz: Bojim se, da bo turizem postavljen na stranski tir.*³⁷

Dajalniški odvisnik

V primerjavi z drugimi skloni je redek. Med povedke, ki uvajajo vsebinski dajalniški odvisnik, lahko uvrstimo *verjeti*, *čuditi se*: *Verjame, da se bo vse dobro rešilo, Čudim se (temu), da si se tako odločil.*

Mestniški odvisnik

Uvajajo ga povedki *govoriti o/sanjati o*. Raba prostomorfemskih glagolov zahteva tudi predložno odnosnico v matičnem stavku: *Že odkar pomnim, sem sanjal o tem, da bi izboljšal rekord,*³⁸ *Opozicija vztraja pri tem, da se pogajanja osredotočijo na oblikovanje prehodne vlade.*

Orodniški odvisnik

Tudi vezljivi orodniški odvisnik navadno uvajajo prostomorfemski glagoli tipa *čuditi se nad*, *navdušiti se nad*: *Lovci svoje početje opravičujejo s tem, da morajo v naravi skrbeti za ravnotežje,*³⁹ *Trditev je pojasnil s tem, da je bil sodni spis poslan na tožilstvo v Ljubljani.*

³³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"] [word="naj"]

³⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"] [word="bi"]

³⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="ali"] [word="bi"]

³⁶ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [tag="Vd"]

³⁷ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

³⁸ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Dm"] [tag="U"] [word="da"]

³⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Do"] [tag="U"] [word="da"]

Nedoločniški odvisnik

Pri rabi nedoločnika je bistvena njegova vsebina (Žele 2001: 74), nedoločniško vezavo pa lahko obravnavamo kot »skladenjsko oz. funkcijsko sinonimnost s skloni« (Žele 2001: 107). V matičnem povedku so zlasti glagoli zaznavanja lahko potencialno vezljivi z nedoločnikom: *Videla sem ju, da skačeta na travniku pred hišo / skakati na travniku,*⁴⁰ *Učim jih, da rišejo.*

2.1.2.3 Odvisnik povedkovega določila

Pri povedkovodoločilnih odvisnikih gre za pretvorbo vsebinskega dela zloženega povedka v odvisnik: *Hoditi v šolo pomeni, da si privilegiran* (Toporišič 2004: 639), *Moje sanje so to, da sem na odru.*⁴¹

2.2 Družljivi odvisniki

V nasprotju z vezljivimi določili so družljiva dopolnila neobvezna. »Družljivost kot pomenska sopojavnost ali soobstoj temelji na pomensko-slovnični smiselnosti, ki [glagolom, pridevnikom idr.] z udeleženci na nenapovedljivih prostih skladenjskih mestih omogoča smiselne vzajemne pomenske povezave« (Žele, 2015: 99). V splošnem je glavni pomen družljivosti ta, da so pomeni posameznih besed smiselno izbrani in tako lahko tudi sporočilo deluje kot smiselna celota.

2.2.1 Prilastkov odvisnik

Prilastkov odvisnik vpeljuje zgolj lastnostne okoliščine, ki se ne omejujejo na prostor, čas, vzrok ali način. Prilastkov odvisnik je najznačilnejši predstavnik družljivih odvisnikov, ker se navezuje na katero koli samostalniško odnosnico⁴² v matičnem nadrejenem stavku; s tem ne določa celotnega matičnega stavka, temveč samo njegove izbrane sestavine. Prilastkov odvisnik je tako del stavčnega člena in ne more biti samostojni stavčni člen, zato se loči od drugih odvisnikov, ki se vezljivo ali družljivo nanašajo na povedek. V nasprotju z ostalimi oziralnimi in vsebinskimi odvisniki, ki so obveznovezljivi, prilastkov odvisnik ne zavzema obveznega vezljivega mesta v stavčni strukturi, ampak uvaja samostalniško družljivost (Žele 2016c: 301). Če je odnosnica zaimek, npr. *tisti, ki; vsak, ki; ta, ki*, skupaj z oziralnim odvisnikom tvorita samostojni stavčni člen, saj je zveza *tisti, ki* pretvorljiva v *kdor*, zveza *človek, ki* pa ne.

Po Cazinkić (2000: 31) se ločita dve vrsti prilastkovih odvisnikov:

Glede na učinek, ki ga ima prilastkovno določanje odnosnice na število zunajjezikovnih nosilcev (referentov), so tako nestavčni kot stavčni prilastki dveh vrst: omejevalni (restriktivni) in neomejevalni (nerestriktivni). Omejevalni prilastki število nosilcev imenske

⁴⁰ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

⁴¹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="ta|to"] [tag="U"] [word="da"]

⁴² Izjema je povedkov prilastek.

zveze omejujejo, neomejevalni pa nanj ne vplivajo. Ta pomenska različnost se kaže tudi v skladenjskostrukturnih razlikah, in sicer na ravni sintagme, v kateri ima vlogo prilastka oziralni odvisnik.

Nerestriktivni prilastkov odvisnik ne omejuje, ampak dodaja nove informacije, zato je tudi lažje pretvorljiv v priredje, medtem ko restriktivni prilastkov odvisnik izraža »večjo stopnjo odvisnosti omejevalnega oziralnega stavka, ki je odvisen tako skladenjsko kot pomensko, medtem ko je neomejevalni stavek odvisen samo formalno, na pomenski ravni pa mu pripada samostojna propozicija« (Cazinkić 2000: 32). Cazinkić (2000) pokaže tudi na razliko: restriktivni, ki omejuje: *Pričakujem tisto dekle, ki pride jutri*, nerestriktivni, ki dodaja novo informacijo: *Pričakujem tvoje dekle, ki pride jutri*. Podobno delitev, le da loči prilastkove odvisnike na prave in neprave, ima Anton Sovrè (1939). Zanj so nerestriktivni nepravi in zato pogosto dvoumni ali pa zamenljivi s priredji. Pomenljivo je, da nobena od navajanih razprav ne omenja posebej vsebinskih prilastkovih odvisnikov, verjetno je razlog v tem, da so na splošno oziralni odvisniki najpogostejši in zato tipični.

2.2.1.1 Oziralni prilastkov odvisnik

Za uvajanje oziralnih prilastkovih odvisnikov so poleg veznika *ki*, ki je pomensko najsplošnejši in zato najpogosteje rabljen, pogosti tudi prilastkovi odvisniki, ki jih lahko uvajajo prvotno krajevni, časovni in načinovni vezniki. Navajamo nekaj primerov, kjer je veznik *ki* oziroma *kateri* v predložnem sklonu zamenljiv z vezniki *kjer*, *ko*: *Kraj, kjer so žrtev ugrabitelji odvrgli iz kombija, sta si ogledala preiskovalni sodnik in dežurni tožilec*,⁴³ *Časi, ko so prenosniki veljali za prestižno blago, so že pozabljeni*.⁴⁴ Od krajevnih in časovnih odvisnikov jih ločimo po tem, da se prilastkovi navezujejo na samostalniško odnosnico in so zato zamenljivi z veznikoma *ki* oz. *kateri*. Glede na obširno korpusno gradivo je dodanih še nekaj tipičnih zgledov: *Do otočja lahko plovejo le ladje, ki so si pridobile državno licenco*,⁴⁵ *Kandidati se na zaključni izpit prijavijo z obrazcem, ki ga dobijo na šoli, ki jo obiskujejo, Publikacija ohranja koncept, kakršen se je izoblikoval v minulih letih*.

2.2.1.2 Vsebinski prilastkov odvisnik

V nasprotju z oziralnim prilastkovim odvisnikom se za vsebinski prilastkov odvisnik najpogosteje uporablja veznik *da*, lahko pa ga uvajajo tudi drugi vezniki: *kako*, *ko*, *kje*, *zakaj*. Kot pravi vsebinski prilastkovi odvisniki se izkažejo tisti, pri katerih je odnosnica tvorjena (besedotvorno ali pomensko podobna) iz glagola mišljenja/govorjenja ali zaznavanja, prilastkov odvisnik je tako pretvorjen iz predmetnega/osebkevega: *Prešnila ga je misel, da se je to pravzaprav v njem kopičilo že leta*⁴⁶: *Pomislil je, da se je to v njem kopičilo že leta, Postavila sem si trden cilj, da bom končala študij*.

⁴³ [tag="S.*"] [tag="U"] [word="kjer"]

⁴⁴ [tag="S.*"] [tag="U"] [word="ko"]

⁴⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="S.*"] [tag="U"] [word="ki|kateri|kakaršen"]

⁴⁶ [tag="S.*"] [tag="U"] [word="da"]

2.2.1.3 Odvisnik povedkovega prilastka

Od povedkovega določila se povedkov prilastek loči po tem, da je lahko samo družljiv. V nasprotju z obsamostalniškimi prilastki uvaja glagolsko družljivost (primerjaj Žele 2016c: 301), npr.: *To noč sem jo videl, kakor da bi bila živa.*⁴⁷

2.2.2 Prislovnodoločilni družljivi odvisniki

Kot že ime pove, družljivi odvisniki ne zavzemajo vezljivostnega mesta v strukturi povedi, ampak le pomensko dopolnjujejo in konkretizirajo njen pomen, zato so ponekod poimenovani kot nepravi odvisniki (prim. Žele 2016č: 39). Z vidika različnih stopenj odvisnosti poimenovanje »družljiv odvisnik«, ki je hkrati še »nepravi«, kaže na manjšo odvisnost med stavkoma, kot se kaže v razmerju med vsebinskim odvisnikom in nadrednim stavkom. Kljub temu je termin odvisnik ustrezen, ker prislovnodoločilni odvisniki natančneje opisujejo glagolsko dejanje v matičnem stavku.

Družljive odvisnike z vidika pretvorb in stopnje odvisnosti delimo na dve podskupini, razmerja si sledijo od najkonkretnjšega do najabstraktnjšega: naprej so zunanje okoliščine kraja in časa, sem navadno vsaj deloma uvrščamo vzročne okoliščine (izpeljane iz prostorskih ali časovnih razmerij), sledijo notranje okoliščine načina in deloma še vzroka.⁴⁸

Pri vseh krovnih prislovnodoločilnih razmerjih (kraj, čas, vzrok, način) obstajajo tako vezljivi kot družljivi odvisniki. V konkretnem primeru sta tako vezljivost kot družljivost odvisni od pomena glagola v povedku matičnega stavka. Slovenska slovnica (Toporišič 2004: 640–645) ne ločuje med vezljivimi in družljivimi prislovnimi določili/odvisniki, kljub temu pa so primeri uporabni, saj so prikazani tipični primeri za posamezno vrsto odvisnika, tako da skoraj vsi primeri pri krajevnem odvisniku spadajo med vezljive odvisnike, medtem ko so ostali primeri praviloma družljivi. Načeloma pa v jezikih pogostost vezljivih prislovnih določil pada od prostorskega do načinovnega razmerja in s tem pada tudi stopnja odvisnosti med glavnim in podrednim stavkom, obratnosorazmerno pa narašča možnost sistemske pretvorbe v priredje. V smer različnih priredij (vzporednost propozicij) težijo zlasti odvisniki notranjih okoliščin.

2.2.2.1 Prislovnodoločilni družljivi odvisnik kraja

Zaradi konkretnosti in umeščenosti glagolskega dejanja v prostor so krajevni odvisniki najpogosteje vezljivi. Po besednem stavčnem členu se sprašujemo *Kje?*, po stavčnem stavčnem členu pa *Kaj se je tam zgodilo/dogajalo oz. Kaj je lastnost tega kraja?*, npr.: *Mineralno vodo lahko brezplačno zamenjate, kjer ste jo kupili,*⁴⁹ *Bralci bodo knjigo lahko brali kjer koli, kjer imajo dostop do interneta.* Ker je prislov *kjer koli* pomensko

⁴⁷ [tag="S.*|Gg.*"] [tag="U"] [word="kakor"]

⁴⁸ V istem zaporedju deli prislovna določila J. Toporišič v Novi slovenski skladnji (npr.: 110).

⁴⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kjer"]

presplošen, saj ga členek *koli* zrelativizira, je potrebno še dodatno pojasnilo, v stavčni obliki z veznikom *kjer*, ki natančneje pojasni in s tem omeji pomen odnosnice.

2.2.2.2 Prislovnodoločilni družljivi odvisnik časa

Kategorija časa je inherentna glagolu, zato je, v primerjavi z izražanjem kraja, redkeje vezljiva in pogosteje družljiva. Stavčno izražanje časa je zelo pogosto ravno zaradi časovne komponente, ki jo vsebuje povedek. Glavno vlogo v slovenščini (in v vseh slovanskih jezikih) pri izražanju trajanja dogodka in njihovega zaporedja igra glagolski vid, ravno tako pa so pomembni časovni prislovi, npr.: *preden, takrat*.

Časovni odvisnik⁵⁰ uvaja več vezniških besed. Pomensko najsplošnejši je veznik *ko*.

V Slovenski slovnici (Toporišič 2004: 641) je napravljena delitev po vezniških besedah. Glede na to, da sopostavitev dveh stavkov omogoča izražanje časovnih razmerij med stavkoma, medtem ko znotraj enega stavka to ni mogoče, je smiselno pri tipologiji uporabiti pomenski kriterij, ki je uporabljen tudi v Žele 2013:

1. Neaktualna splošna časovna določitev. Poved izraža splošno veljavnost, kar lahko izraža členek *koli*, npr. *kadar koli*. Pogosti primeri so pregovori: *Kadar mačke ni doma, miši plešejo, Kadar imam čas, rada skuham kosilo ali večerjo zase*.⁵¹
2. Istodobnost dejanj: *Medtem ko si ti spal, je prav pošteno lilo, Ko sem tako pre-mišljeval, je skoz priprto okno zavelo s travnikov* (Toporišič 2004: 641).
3. Preddobnost dejanj. Dejanje v odvisniku se zgodi pred dejanjem v glavnem stavku. *Šele ko sem pričel delati na ta način, sem na tržišču doživel velik uspeh, Vrh odrežemo šele, ko požene nesimetrične liste*. Nekateri primeri za preddobnost se bližajo izražanju vzročnosti.
4. Zadobnost dejanj. Dejanje v odvisniku se zgodi po dejanju v glavnem stavku. *Preden odideš, se oglasi pri nas, Minilo je precej časa, preden je našel taksi*.

2.2.2.3 Prislovnodoločilni odvisniki vzročnostnih razmerij

Vzročnostno razmerje je od vseh prislovnih dopolnil najlaže pretvorljivo v priredja. Možnost pretvorb in izražanje vzroka v priredja upoštevata tako Toporišič (2004: 644) kot Žele (2013: 17). Pomenljiva je trditev: »[p]ogostejši in s tem navadnejši prehodi med podrednostjo in prirednostjo so ravno znotraj vzročnostnih razmerij, kar ne velja samo za slovenščino« (Žele 2016b: 257). Vzročno razmerje je od vseh tudi najbolj pomensko široko, odvisniki se pomensko bolj razlikujejo kot pri načinovnem razmerju.

⁵⁰ V Žele (2016a: 88) in tudi na nekaterih drugih mestih je opozorjeno, da se lahko časovni odvisnik in nadredni stavek zamenjata: *Odbila je deset, ko je nekdo potrkal : Ko je odbila deset, je nekdo potrkal*. Pri teh primerih je možna pretvorba v priredje: *Odbila je deset in nekdo je potrkal*.

⁵¹ [word="ko|kadar|preden"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"]

Skupna lastnost vsem vzročnostnim odvisnikom je, da so z matičnim stavkom v vzročno-posledični povezavi.

Vzročno podredje

Vzročno podredje izraža vzrok, zaradi katerega se zgodi dejanje v matičnem stavku. Glede na možne pomenske različice se lahko deli na podtype; poudarjeno je tudi sosledje časov. Pomembno je tudi, ali je osebek v obeh stavkih isti ali ne: v prvem primeru je bolj poudarjena vzročnost, v drugem pa bolj pojasnjevalnost. Zaradi raznovrstnosti vzročnih razmerij je nujna še nadaljnja delitev:

Vzrok dejanja

Vprašalnica je *zakaj?*, tipični veznik je *ker*. Razlaga v SSKJ: »v vzročnih odvisnih stavkih za izražanje dejstva, da je vsebina odvisnega stavka vzrok dogajanju v nadrednem«. Znotraj vzroka dejanja je narejena enaka delitev kot pri časovnem odvisniku, saj je tudi pri vzročnem odvisniku (in na splošno pri vzročno-posledičnih razmerjih) pomembna sosledica časov:

Preddobnost: Dejanje v odvisniku se zgodi pred dejanjem v nadrednem stavku, to dejanje je posledica prejšnjega dejanja: *Sodišče ga je oprostilo, ker ni našlo dovolj dokazov*,⁵² *Ker se je otoplilo, se je sneg stopil*.

Istodobnost oz. prosta časovna določitev: Dejanji potekata istočasno ali pa ni pomembno oziroma točno določeno, kdaj se dejanji dogajata: *Bodi skoncentriran, ker nimamo časa za ponavljanje*.

Zadobnost: Dejanje v odvisnem stavku se zgodi za dejanjem v glavnem stavku: *Takšne priložnosti pač ne smete izpustiti, ker se ne bo kmalu ponovila*.

Učinek dejanja⁵³

Gre za konstrukcije, pri katerih je vzrok izražen v nadrednem stavku, posledica pa v podrednem in so tako povedi že same po sebi pretvorbe vzroka dejanja: Poved *Stala je tako blizu, da je čutil njen dih*⁵⁴ (Žele 2013: 17) lahko pretvorimo v: *Ker je stala tako blizu, je čutil njen dih*.

Namerni odvisnik

Družljivi namerni odvisnik se od vzročnega odvisnika razlikuje po sosledici časov, saj se najprej uresniči dogodek v nadrednem stavku in nato dogodek v podredju (če se): *Tega avtomobila ne boste kupili, da bi z njim uživali v vožnji, Načrtovala sta turnejo prav v času predsedniških volitev, da bi spodbudila mlade, naj glasujejo proti vojni*.

⁵² [word="ker"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁵³ Po Slovenski slovnici (Toporišič 2004: 642) je to posledični odvisnik.

⁵⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

Pogojni odvisnik

Pogojni odvisnik (in ustrezni besedni stavčni člen) pove, od česa je odvisna izvršitev povedka (Toporišič 2004: 627). Blizu je časovnemu in vzročnemu odvisniku.

Posebnost pogojnega odvisnika⁵⁵ je pogojni naklon, ki »podaja umišljeno dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve (Toporišič 2004: 359). Nezaznamovani veznik je *če*.

Glede na ne/uresničljivost dejanja se je izoblikovala tipologija pogojnih odvisnikov:

Uresničljiv pogoj: oba stavka sta v povednem naklonu, praviloma je pretvorljiv v vzročno podredje. Pri nekaterih primerih gre bolj kot za pogoj za trditev oz. ugotovitev, kar vodi v splošnost dejanj: *Odškodnina se odmeri drugače, če gre za črno gradnjo,*⁵⁶ *Če imamo avto, plačujemo dodatek za ceste.*

Pomožno uresničljiv pogoj: Vsebina nadrednega stavka se realizira, če se realizira vsebina podrednega stavka. Obstajata dve možnosti realizacije in obe sta možni: *Če bo deževalo, ne gremo na sprehod.* 1. možnost: *Dežuje, torej ne gremo na sprehod.* 2. možnost: *Ne dežuje, torej gremo na sprehod.* Možno poimenovanje bi bilo tudi izbirno pogojno razmerje: *Če bi hoteli, bi postavili drugačne zakone, Če bi bilo treba, bi vzel celo kredit.*

Neuresničljiv pogoj: dejanje je zgolj umišljeno in ni verjetno z ozirom na resničnost, kar na oblikovni ravni izraža pogojni naklon: *Če bi se odločal danes, bi gotovo izbral gimnazijo, Če bi bil žival, bi bil pes.*

Dopustni odvisnik

Dopustni odvisnik je podoben pogojnemu. »Prislovno določilo dopuščanja [in stavčni ustreznik] pove, kljub čemu se kaj proti pričakovanju ni ali pa je zgodilo« (Toporišič 2004: 627). Pomensko najširši in najbolj nevtralen je veznik *čeprav*, z njim sta skoraj povsod zamenljiva *kljub temu da* in *četudi*: *Žal se take stvari dogajajo, kljub temu da smo naredili vse, da zaščitimo gledalce,*⁵⁷ *Pot je že poznal, čeprav je tokrat hodil v nasprotni smeri.*⁵⁸

Kot podtip dopustnega odvisnika se gradivno potrjuje izvzemanje. V odvisniku je izražena lastnost, ki glede na vsebino glavnega stavka ni pričakovana. Poseben je tudi v tem, da je nepretvorljiv/teže pretvorljiv v priredje: *Seveda so pesmi lahko iskrene, četudi jih napiše kdo drug, Včasih gledalcu morate povedati za stvari, četudi jih noče slišati.*

⁵⁵ Čeprav se pojavlja tudi v drugih podredjih.

⁵⁶ [word="če"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁵⁷ [word="kljub"] [word="temu"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁵⁸ [word="čeprav"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

Pogojno-dopustni odvisnik

Pod pogojno-dopustni odvisnik spadajo primeri, ki zadostujejo tako pogojnosti kot dopustnosti. Tako gre hkrati za dodajanje (pogoja) in omejevanje. Dodajanje izraža členek *tudi* (lahko tudi kot del sklopa *četudi*), pogoj pa veznik *če* in pogojni naklon, če je. Pogojnost dodaja stavku možnost, da se dejanje zgodi ali ne, kar je lahko izraženo tudi s pogojnim naklonom: *Vsi morajo govoriti francosko, tudi če ne znajo,*⁵⁹ *Tudi če razlika obstaja, nikogar ne zanima.*

2.2.2.4 Prislovnodoločilni odvisniki načinovnih razmerij

Prislovno določilo načina (in stavčni ustreznik) natančneje določa način poteka glagolskega dejanja. Ker je v primerjavi s prislovnimi določili kraja, časa in vzroka zgolj lastnostno vezan na pomen konkretnega povedka, omogoča veliko različnih lastnostnih razmerij (primerjaj Toporišič 2004: 622–625 in Žele 2013: 18–19).⁶⁰ Podobno kot pri drugih odvisnikih je razlika med besednim in stavčnim stavčnim členom v tem, da prvi odgovarja na vprašanje *kako?*, drugi pa *Kako se je zgodilo?*, zato veliko primerov sodi k primerjalnemu načinu.

Za nadaljnjo natančno delitev s prikazom vseh vezniških sredstev bi bila potrebna natančnejša raziskava korpusnega in slovarskega gradiva. Zaenkrat se kažejo ti podtipi:

Odvisnik neposrednega oz. pravega načina

Ta odvisnik uvaja vprašalnica *kako?* in pomensko podaja način poteka glagolskega dejanja. Najosnovnejši veznik je *tako*, *da*, pri tem *tako* napoveduje načinovno razmerje, *da* in odvisnik pa z vsebino dejanja dopolnjujeta odnosnico, ki bi bila sama zase preveč splošna. Odnosnica *tako* je v nekaterih primerih izpušljiva. Veznik *ne da bi* je pomensko samostojen in v odvisni stavek uvaja pogojni naklon: *Vsa poslopja so prenovili tako, da so ohranila nekdanjo podobo,*⁶¹ *Stavek je težko izreči, ne da bi zvenel slabšalno.*⁶²

Odvisnik primerjalnega načina

Odvisnik stavek izraža, kako v primerjavi s čim se zgodi dogodek v glavnem stavku. V odvisnem stavku je vedno primera. V primerjavi z neposrednim načinom je nanašalnica *tako* lažje opustljiva oziroma ni potrebna, saj ne gre za neposredni način, torej *kako?*, ampak za primerjavo, torej *podobno s čim?*. Sem spadajo tudi primerjalni

⁵⁹ [word="tudi"] [word="če"] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁶⁰ Opozoriti je treba, da se v Slovenski slovnici delitvi besednih in odvisniških stavčnih členov ne prekrivata popolnoma, tako je prislovno določilo sredstva in orodja na stavčni ravni prekrivno s sredstvenim odvisnikom, s čimer opozarja, da orodje ni pretvorljivo v stavčni stavčni člen. Tropičje pri obravnavi prislovnih določil lastnosti (Toporišič 2004: 622) kaže, da je podvrst lastnostih oz. načinovnih določil še več.

⁶¹ [tag="Gg.*"] {0,3} [word="tako"] [tag="U*"] [word="da"]

⁶² [tag="Gg.*"] {0,3} [tag="U*"] [word="ne"] [word="da"] [word="bi"]

frazemi. V glavnem stavku so značilni glagoli zaznavanja, ravnanja: *Tri četrt ure je minilo, kot bi trenil*,⁶³ *Izgleda, kot da organiziram politične dvoboje*.

Odvisniku primerjalnega načina je podrejen odvisnik podobne primere. V odvisnem stavku je primera, ki podaja, kako v podobnosti s čim se nekaj zgodi. Pogosto je v obeh stavkih glagol isti ali pomensko podoben. Pomensko je taka konstrukcija blizu pojasnjevalnosti. S pomenskega in pravopisnega vidika na tak odvisnik kaže primer, pri katerem vejica stoji pred *tako kot*: *Želel si je celo ostriči lase, tako kot jih imajo drugi sošolci*,⁶⁴ *Ta dvom ne more zaustaviti gibanj, tako kot jih ni moglo zaustaviti tudi nič podobnega v preteklosti*.

Odvisnik mere

Ta odvisnik je podoben odvisniku primerjalnega načina, le da je v odvisniku izražena primera, ki je kakor koli merljiva, bodisi količinsko bodisi stopenjsko intenzivirano. Obstajata dva podtipa. Odvisni stavek lahko izraža neko količino, četudi abstraktno, ki natančneje opredeljuje dogajanje v glavnem stavku. Vprašalnica za podredni stavek je *koliko?*: *Državljan da, kolikor zmore, in dobi, kolikor rabi*.⁶⁵ Znotraj odvisnikov mere je lahko izražena stopnja intenzivnosti dogajanja glavnega stavka. Vprašalnica za podredni stavek je *kako (močno ...)?*: *Člani ekipe so jo razvajali, kolikor so mogli, Vpila je, kolikor so ji dala pljuča*.

Sorazmerijski odvisnik

Na izražanje količinskih razmerij med količino v odvisnem in matičnem stavku je vezan sorazmerijski odvisnik: *Bolj sem hitel, manj sem kam prispel* (Toporišič 2004: 642). V primerjavi z odvisnikom mere izražata stopnjo intenzivnosti oba stavka, in sicer v vzročno-posledičnem razmerju, zvišanje/znižanje intenzivnosti v enem stavku vpliva na zvišanje/znižanje intenzivnosti v drugem. Primeri z *bolj-manj* ali *manj-bolj* tvorijo obratnosorazmerno razmerje: *Bolj sprašujem, bolj se čudim*,⁶⁶ *Čim bolj smo se odmikali od doline, bolj redkejšje je bilo rastlinstvo*. V zadnjem primeru se vidi vezniška vrednost besede *bolj*, saj ta ne stopnjuje pridevnika (ki je že v primerniku), ampak se nanaša na cel stavek. *Bolj ko premišlujem o tem, manj mi je jasno, Manj ko razmišljaš o slabih stvareh, manj hudega se bo zgodilo*.

Sredstveni odvisnik

V nasprotju z odvisnikom načina je odvisnik sredstva povezan s konkretizacijo ali poudarjanjem navadno opredmetenega sredstva. Vprašalnica je *s čim?* in *kako?*, po obliki je podoben predmetu sredstva dejanja, le da je pri prislovnem določilo sredstva glagol

⁶³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kot"] [word="bi"]

⁶⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="tako"] [word="kot"]

⁶⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kolikor"]

⁶⁶ [word="bolj|manj"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="bolj|manj"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

pomensko splošnejši (primerjaj Žele 2012: 201–214). V odvisnem stavku nastopa neko konkretno, materialno sredstvo (za razliko od neposrednega načina, kjer je to sredstvo (lahko) abstraktno), ki vpliva na dejanje v nadrednem stavku. Prislovno določilo sredstva in orodja je praviloma izraženo nestavčno ravno zaradi konkretnosti sredstva, npr.: *udariti s kladivom, delati s strojem*. V stavčnih zgledih tako nastopi podoben problem kot pri prostorskem razmerju, saj s stavkom ni mogoče enoumno izraziti konkretnega kraja ali sredstva: *Vozel naj bi bil razdrl s tem, da je odstranil drog, okrog katerega je bil zavezan,*⁶⁷ *Zabaval se je s tem, da je pisal in režiral igre za bolnike*.

Posledični odvisnik

Posledični odvisnik izraža posledico dogajanja v nadrednem stavku. V glavnem stavku je naveden vzrok, ki ima za posledico dogajanje v odvisnem stavku. Tipični veznik je *tako da*, za razliko od pravega načina se vejica ne piše vmes, ampak pred zvezo *tako da*: *Zjutraj me je zelo bolelo levo koleno, tako da sploh nisem mogel vstati s postelje,*⁶⁸ *Tik pred startom se ji je zlomil del čevlja, tako da je morala nastopiti z veleslalomsko obutvijo*.

Izvezalni odvisnik

Izvezalni odvisnik dodaja izjemo dejanju v matičnem stavku (oz. povedku). Sistemsko je pretvorljiv v protivno priredje, v podvrsto izvzemanje. Razlikovati ga je treba od drugih (nepravih) odvisnikov, ki izražajo protivnost, npr. z veznikoma *namesto da*, *medtem ko*. Podobnost s protivnim priredjem je vidna tudi v tem, da je težko določiti, ali gre za podredne ali priredne veznike, tako je v SSKJ² označen kot priredni veznik, v Slovenski slovnici pa kot podredni (Toporišič 2004: 643) in priredni (Toporišič 2004: 652). Vse to kaže na manjšo stopnjo odvisnosti, pri tem primeru pa lahko že kar za eno samo vrsto konstrukcije in je torej vsaj v tem primeru ločevanje na podredje in priredje umetno in nepotrebno. Najboljši kriterij za ločevanje med priredjem in podredjem je možnost pretvorbe v besedni stavčni člen, ki pa mora biti sistemska, da je ločevanje med izvzermalnim podredjem in izvzermalnim priredjem (kot podvrsto protivnega) smiselno. Korpusna analiza kaže, da je konstrukcija z veznikom *le da ne* redka, saj program najde le 170 zadetkov, kar je v primerjavi z obsegom korpusa Gigafida zelo malo. Poleg tega je kriterij za podrednost ta, da natančneje določa način glagolskega dejanja v nadrednem stavku, tak primer je iz slovnice: *Prišli so vsi, le da ne prostovoljno.*⁶⁹ Poved lahko pretvorimo v: *Nekateri so prišli neprostovoljno*. Primeri v nadaljevanju dokazujejo, da je problematično in težko razlikovati, kdaj gre za izvzemanje in kdaj za dodajanje izjeme, vprašanje je, ali je tako ločevanje smiselno: *Vsi prebivalci sveta uporabljamo isto sonce, le da ne greje vseh naenkrat, Ko neko delo začnete, ga praviloma dokončate, le da ne v roku, Ciplje lahko lovimo ves dan, razen kadar se pasejo*.

⁶⁷ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="s"] [word="tem"] [tag="U"] [word="da"]

⁶⁸ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="tako"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁶⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="le"] [word="da"] [word="ne"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

Ozirni odvisnik

V Slovenski slovnici ozir sodi pod vzročnostne odvisnike (Toporišič 2004: 643), vendar gre za načinovno razmerje, saj pojasnjuje, z ozirom na kaj poteka dogajanje v matičnem stavku. Odvisnik se lahko ozira na vsebino in jo potem razlaga v glavnem stavku ali pa na tvorčev odnos do vsebine, taka sta npr. stavka: *Kar se mene tiče/kolikor je meni znano*. Pod načinovna razmerja je ozir uvrščen v Žele 2013: 19. Nekateri primeri so blizu pogojnemu razmerju. S stilističnega vidika je ozirni odvisnik velikokrat nepotreben. Kažeta se dva podtipa: v prvem je izražen tvorčev odnos in je zaradi subjektivnosti blizu členkovni rabi: *Kolikor je meni znano, tekma zanesljivo bo*.⁷⁰ Pri drugem podtipu je ozirni odvisnik pretvorba katerega od stavčnih členov: *V kolikor gre za finančnega investitorja, mora imeti ta razpoložljiva sredstva v višini vsaj dveh milijard evrov, Vsaj kar se tiče domišljije, sodijo v sam vrh*.⁷¹

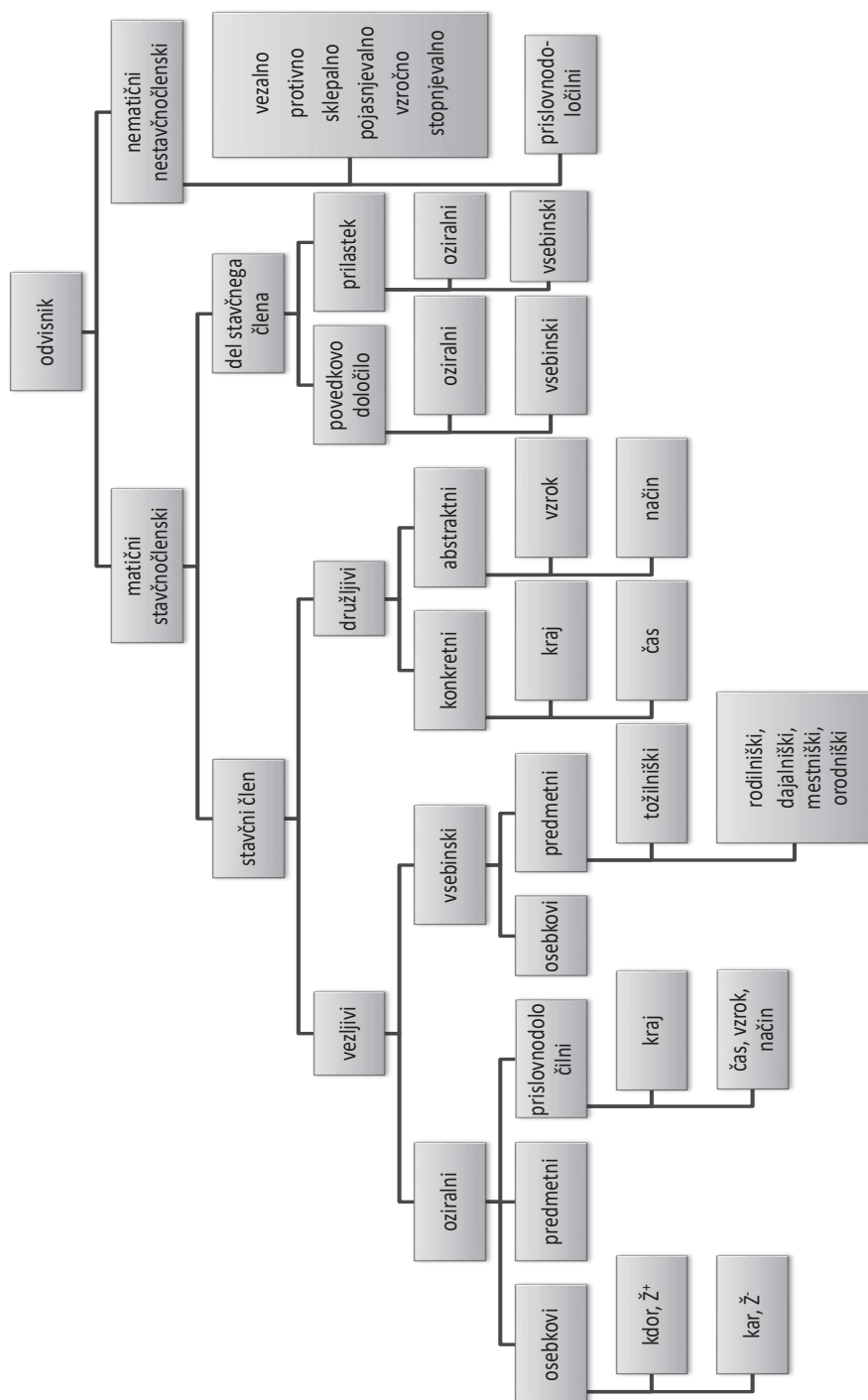
3 Graf stavčnočlenskih odvisnikov in razmerij med njimi

Opozoriti je treba, da je v grafu zaradi omejitev v prikazu razmerij lahko na enem mestu prikazana le po ena lastnost in ta je praviloma prednostna; za prilastkov odvisnik sta na primer značilni tako oziralnost/vsebinkost kot tudi to, da ne zaseda mesta samostojnega stavčnega člana.

⁷⁰ [word="kolikor"] {0,3} [tag="Gg.*"] {0,3} [tag="U"] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁷¹ [word="kar"] {0,3} [tag="Gg.*"] {0,3} [tag="U"] {0,3} [tag="Gg.*"]

Graf 1: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov.

4 Sklep

Glede na predstavljeno tipologijo bi bilo v nadaljevanju treba še natančneje razdelati tako podvrste znotraj posameznih podredij kot tudi odnose med podredji ter izdelati še tipologijo nestavčnočlenskih odvisnikov, ki jasno kažejo prehod v priredja.

VIRI IN LITERATURA

- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Na spletu.
 Korpus Gigafida. Na spletu.
 Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine. Na spletu.
- Robert CAZINKIĆ, 2000: Oziralni prilastkovi odvisniki. *Jezik in slovstvo* 46/1–2. 29–40.
 Dejan GABROVŠEK, 2019: *Stopnje odvisnosti v slovenskih podredno zloženih povedih: Magistrsko delo*. Ljubljana.
- Anton SOVRÈ, 1939: Oziralni odvisnik – sintaktični omnibus. *Slovenski jezik* 2. 88–102.
 Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
 Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica. Četrta prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ МУНА, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Виктор В. Виноградов, 2001: *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва: Русский язык.
- [Viktor V. VINOGRADOV, 2001: *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva: Russkij jazyk.]
- Andreja ŽELE, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: ZRC SAZU (Linguistica et philologica).
- Andreja ŽELE, 2005: Koreferenčna vezljivostna razmerja v slovenskih povedih. *Slavistična revija* 53/1. 13–25.
- Andreja ŽELE, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 27).
- Andreja Žele, 2013: *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika – temeljni pojmi*. Samozaložba.
- Andreja ŽELE, 2015: Vezljivost in družljivost kot dopolnjujoča se besedilna pojava v slovenščini. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 99–111.
- Andreja ŽELE, 2016a: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.
- Andreja ŽELE, 2016b: O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem. *Jezikoslovni zapiski* 22/2. 31–43.
- Andreja ŽELE, 2017: Razmerje osebek proti osebkov odvisnik v slovenskih povedih. *Slavistična revija* 65/1. 81–97.

SUMMARY

The present article divides dependent clauses into two categories—valency dependent clauses and collocational dependent clauses. Valency dependent clauses are further divided into two subcategories—i.e., relative clauses and content subordinate clauses; a typology based on sentence element categorization is included in the article. Collocational dependent clauses are subdivided into attributive and adverbial dependent clauses. Additionally, adverbial dependent clauses are subdivided into categories of place, time, cause, and manner with further subdivisions.

The typological criteria are formed on both the syntactic and semantic levels with respect to a particular sentence element, nucleus, and conjunction being optional or mandatory, as well as with consideration of the function of the conjunction in linking the clauses.

Additional corpora research on particular subordinates remains to be done, as is further research into the relation between a subordinate sentence element and subordinating elements. The relations between participants in a complex sentence, especially from the point of view of co-occurring predicates, also calls for additional research.